

УДК 351:332.14:323.28

С. В. Бєлай, В. Е. Лісцин

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено основні варіанти трактування поняття “соціальна напруженість” та надано її визначення з позиції державного управління у сфері забезпечення національної безпеки. Сформовано модель виникнення та впливу соціальної напруженості на стан національної безпеки на соціально-економічному підґрунті. Доведено необхідність використання геоінформаційних технологій для аналізу статистики і тенденцій розвитку соціальної напруженості.

Ключові слова: соціальна напруженість, державне управління, кризові явища, національна безпека.

Постановка проблеми. На сьогодні у світі склалися ситуації виникнення численних акцій невдоволення громадян на соціально-економічному підґрунті, що викликані соціальною та економічною нерівністю. З метою подолання наслідків економічної кризи у Греції, Італії, Іспанії, Португалії та інших країнах Європейського Союзу державна політика спрямована на збільшення тривалості робочого дня, тижня, подовження пенсійного віку, зменшення бюджетної сфери освіти, медичного забезпечення тощо. Наслідком цієї політики є поява резонансних акцій протесту населення.

Україна не є виключенням у цьому питанні. Кількість акцій непокори громадян на соціально-економічному підґрунті збільшується. Основними причинами є розгляд проектів законів, якими передбачається зменшення соціального захисту населення, і саме тих, що стосуються трудового законодавства, освітньої діяльності, охорони здоров'я, підприємницької діяльності тощо.

Передумовою зазначених кризових явищ є соціальна напруженість, яка виникає під час зниження рівня та якості життя населення, або усвідомлення громадянами майбутніх подій у цьому напрямку. “Гра на випередження” під час регулювання соціальної напруженості є необхідним складником забезпечення національної безпеки держави. Тому, на нашу думку, як засіб прогнозу та попередження розвитку негативних тенденцій у цій сфері вкрай необхідним є інструмент аналізу поточного рівня соціальної напруженості у регіонах України, який дозволить застосування реальних статистичних даних, що пов'язані з визначеною територією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі є значна кількість досліджень, у яких розглядається поняття “соціальна напруженість”. Науковці вивчають її з позиції соціології [1; 2], політології [3; 4], психології [5], економіки [6] та ін. Однак дослідженню соціальної напруженості з позиції державного управління у сфері забезпечення національної безпеки не приділено достатньої уваги.

Метою статті є аналіз поняття соціальної напруженості з позиції державного управління, дослідження впливу соціальної напруженості на стан національної безпеки та пошук підходу до аналізу статистики і тенденцій розвитку соціальної напруженості у певних регіонах України.

Вклад основного матеріалу дослідження. У сучасних наукових дослідженнях є кілька течій, які соціальну напруженість визначають по-різному. У найбільш загальному вигляді соціальну напруженість визначають як психічний стан соціуму, що виникає у відповідь на екстремальні ситуації. Історично зміст соціальної напруженості розглядався одночасно з такими явищами, як соціальна дезінтеграція (відсутність солідарності взаємодіючих груп), депривація (різниця між рівнем життя, на який люди можуть з повним правом претендувати, та тим, який вони могли б отримати), аномія (апатія у відносинах нестабільного суспільства), фрустрація (неможливість задоволення потреб), класова боротьба, міжетнічні сутички та ін.

Основні підходи до визначення поняття соціальної напруженості наведені у табл. 1.

Т а б л и ц я 1

Основні варіанти визначення поняття “соціальна напруженість”

№ пор.	Автор	Варіанти визначень
1	В. І. Волович	Стан суспільства, пов’язаний із дестабілізуючими процесами у суспільстві [7]
2	М. Слюсаревський	Певний психічний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об’єктивними чинниками (на кшталт падіння виробництва, зниження рівня споживання, припливу мігрантів, загострення міжетнічних суперечностей) і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці (аборти, злочинність, акції протесту тощо) [1]
3	П. Сорокін	Рівень задоволення базових потреб людей чи соціальних груп [8]
4	Р. К. Мертон	Психологічний стан значних соціальних груп, групові емоції. Основою є групова незадоволеність, яка виникає в результаті великого розриву між рівнем очікувань позитивних змін у різних сферах суспільного життя та рівнем реалізації цих очікувань [9]
5	Д. А. Шмонін	Групова незадоволеність, яка виникає в результаті великого розриву між рівнем очікувань позитивних змін у різних сферах суспільного життя та рівнем реалізації цих очікувань [10]
6	А. К. Зайцев	Дуже близьке поняття до соціального конфлікту [11]
7	В. В. Узунов	Особливий соціально-психологічний стан населення або окремих його соціальних груп, який залежить від рівня задоволення їх потреб і проявляється у девіантній поведінці або зміні місця проживання та сімейного стану [12]
8	О. В. Чернявська	Особливий стан соціальної системи (групи, спільноти, суспільства), що перебуває у процесі соціальних змін, в основі якого – стійке почуття соціальної незадоволеності як наслідок виникнення і розвитку соціальних протиріч, що відбиваються на стані суспільної свідомості і поведінки соціальних суб’єктів [13]

Є два принципово різних наукових підходи до тлумачення соціальної напруженості. За першим підходом її розглядають як природну активну систему, що супроводжує будь-який соціальний (природний) процес і є основою досягнення суспільством поставлених цілей (конфліктна парадигма), а за другим – як специфічний негативний стан соціуму, який виникає внаслідок несприятливих внутрішніх та зовнішніх умов і є істотним відхиленням від раціонального розвитку подій (структурно-функціональна модель суспільства). Крім того, є й узагальнений підхід, сутність якого полягає у тому, що для суспільних відносин однаковою мірою характерні “природна гармонія інтересів” і “природна конфліктність”, баланс і дисбаланс, стабільність і напруженість (теорії обміну).

Соціальна напруженість також асоціюється із соціальними протестами, масовими заворушеннями, заколотами, революціями та іншими формами колективної поведінки у теорії плебсології (взаємовідносини влади та

населення). У теоріях перехідних суспільств соціальна напруженість асоціюється із соціальними кризами, і їх загострення вважаються показниками “перехідності” суспільства.

Виходячи з проаналізованих вище підходів, на наш погляд, з позиції державного управління у сфері забезпечення національної безпеки найбільш оптимальним є такі визначення соціальної напруженості: певний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об’єктивними чинниками зниження рівня та якості життя громадян і виявляється в їхній індивідуальній та груповій поведінці і є передумовою виникнення загроз національній безпеці.

У працях В. В. Узунова визначено перелік чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на соціальну напруженість [14, с. 37]. До основних чинників внутрішнього середовища належать: незадоволеність основних життєвих потреб; недовіра до влади; почуття депресії, відчаю;

готовність до протесту. Чинниками зовнішнього середовища є такі: безробіття; інфляція; майнова диференціація суспільства; мілітаризація економіки; екологічні проблеми; порушення прав людини; зниження рівня життя; погіршення медичних послуг; зниження соціального забезпечення; міжетнічні проблеми. Доцільно зазначити, що перелік зовнішніх факторів відображає якість життя населення, до яких доречно додати бідність (злиденність) значної частини населення України, соціальну несправедливість, відсутність середнього класу. Мілітаризація економіки не є чинником, який впливає на стан соціальної напруженості в українському суспільстві, а, навпаки, сучасна демілітаризація економіки призводить до збільшення рівня соціальної напруженості серед сімей військовослужбовців та громадян, що працюють у військово-промисловому комплексі держави.

В епоху глобалізації дедалі більш відчутним є вплив зовнішнього економічного середовища на економіку України. Світова фінансова криза виявила неспроможність уряду України ефективно протидіяти зовнішнім економічним загрозам. Фінансова допомога Міжнародного валютного фонду вимагає від уряду України зменшення витрат на соціальне забезпечення населення, що спричиняє погіршення рівня та якості життя населення й численні акції протесту. Вимоги, які диктує міжнародна спільнота щодо експорту українських товарів, сировини та послуг, а також ціни на енергетичні ресурси, які закуповує Україна, безперечно, негативно впливають на економіку і сприяють виникненню кризових явищ соціально-економічного характеру.

До основних показників кризових явищ соціально-економічного характеру можливо віднести такі, як: високий рівень безробіття; високий рівень бідності (злиденність); неефективне соціальне забезпечення населення; значна майнова диференціація населення; високий рівень корупції; відсутність середнього класу.

Слід зазначити, що соціальна напруженість, з одного боку, є наслідком кризових явищ соціально-економічного характеру, з іншого, – впливає на виникнення цих явищ. Соціальна напруженість може спричинити появу недовіри до влади, збільшити рівень корупції, вплинути на рівень безробіття, тобто існує зворотна залежність між соціальною напруженістю та кризовими явищами соціально-економічного характеру. Зазначений процес можна схематично подати, як зображено на рис. 1.

Соціальна напруженість є певним індикатором рівня та якості життя населення. Завданням органів державної влади є моніторинг рівня соціальної напруженості та вжиття відповідних заходів щодо її зниження з метою недопущення виникнення загроз національній безпеці соціально-економічного характеру. Загрози можуть проявлятися у девіантному способі життя населення (пияцтво, наркоманія, розлучення, суїциди, міграція населення тощо), виникненні високого рівня злочинності (шарлатанство, шахрайство, злочинство, бандитизм, тероризм) та у появі соціальних конфліктів (акції протесту, масові заворушення, масові безладдя, революції, збройні конфлікти). Більшість таких проявів може бути надана у вигляді елементарних точкових подій на електронній карті, які пов'язані з певним регіоном України. Тоді навіть засобами найпростішого аналізу (щільність подій з визначеними атрибутами, створення кластерів подій та їх групування відносно визначених центрів на карті) або з використанням більш складних методів (наприклад тренд-аналізу) можливо буде отримати комплексні характеристики розвитку соціальних процесів.

Зазначена модель показує, що сьогодні на особливу увагу заслуговує дослідження загроз національній безпеці, які виникли на соціально-економічному підґрунті. Багатогранність соціально-економічних процесів в Україні, погіршення рівня та якості життя населення, виникнення соціальної напруженості вимагають від органів державної влади більшого урахування соціально-економічного чинника у внутрішній політиці.

Закон України “Про основи національної безпеки України” чітко окреслив основні загрози в соціальній сфері, які викликані чинниками економічного характеру: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення, як наслідок – небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії та алкоголізму; загострення демографічної кризи, посилення тенденції старіння нації; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації

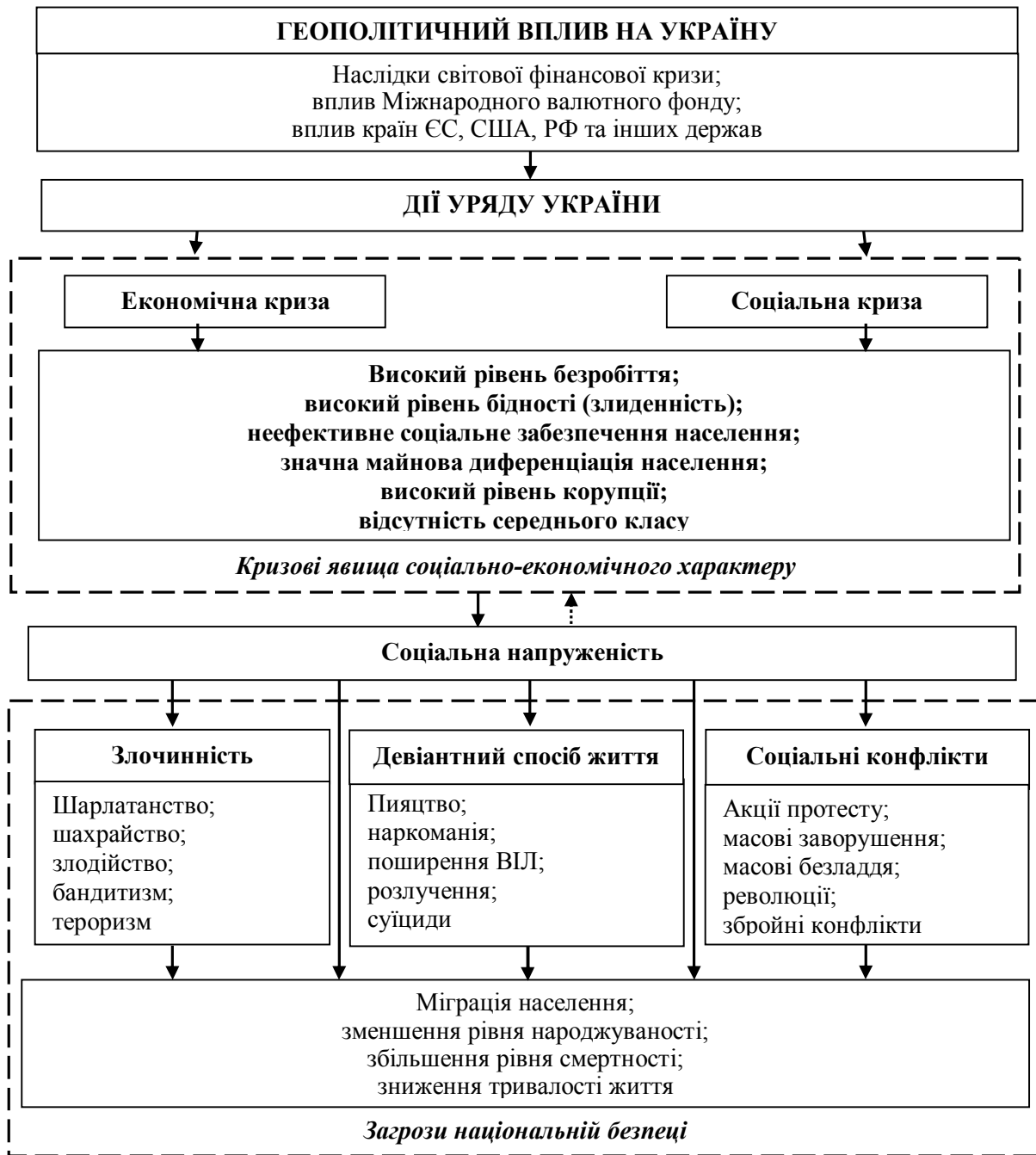

Рис. 1. Чинники соціальної напруженості, які впливають на стан національної безпеки на соціально-економічному підґрунті

суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва; неконтрольовані міграційні процеси, відплив із країни кваліфікованої робочої сили; зменшення чисельності населення.

Аналіз цих загроз свідчить, що вони є досить актуальними з точки зору їх впливу на національну безпеку України. Органам державної влади необхідно розробити та запровадити науково обґрунтовані ефективні пропозиції, спрямовані на зменшення рівня соціальної

напруженості суспільства з метою недопущення виникнення масових заворушень.

Для того щоб ефективно попереджувати масові заворушення і протидіяти їм у разі їх виникнення, необхідно мати програмні інструменти, що дозволяють бачити статистику виникнення подібних подій, динаміку їх розвитку у вказаному інтервалі часу, а також групувати виділені явища відповідно до вибраних параметрів і властивостей. Певною мірою таким вимогам

задовольняють можливості систем управління базами даних (СУБД). База даних розроблена, наприклад, за допомогою СУБД MS Access, може зберігати великі обсяги інформації, пов'язаної із статистикою кризових явищ. А засоби розроблення MS Access дозволяють ефективно управляти цими даними за допомогою стандартної мови запитів SQL, форм та візуальних компонентів, що містяться у програмній оболонці.

Проте для повноцінного аналізу слід розглядати статистику і тенденції розвитку соціальної напруженості у прив'язці до географічного складника цих подій, тобто до карти. Такий підхід характеризується додатковою наочністю і часто дає змогу за допомогою простого візуального аналізу знаходити закономірності, для виявлення яких засобами звичайних СУБД можливо був би потрібний складний багатовимірний аналіз даних. Застосування просторового аналізу для вирішення цієї задачі обґрунтовано ще й великою нерівномірністю у соціальному й економічному розвитку різних регіонів України. Це означає, що з'являються типи протестних дій, характерні, скажімо, тільки для східних областей України (наприклад, акції шахтарів) і зовсім не типові для західної її частини, або навпаки. Часто різняться по регіонах і соціальний склад протестантів.

Поєднати можливості карти і бази даних можна за допомогою технології геоінформаційних систем (ГІС). У науково-дослідному центрі Академії внутрішніх військ МВС України для вирішення завдань, пов'язаних із службово-бойовою діяльністю внутрішніх військ, розроблена спеціалізована ГІС "Інструмент". У рамках науково-дослідної роботи "Розроблення та наукове обґрунтування механізмів взаємодії та порядку сумісних дій органів державної влади, місцевого самоврядування з силами охорони правопорядку в умовах виникнення кризових ситуацій соціального характеру" (шифр – "Соціум") [15] досліджено можливості ГІС "Інструмент" як засобу аналізу інформації про соціальну обстановку в регіонах України та розроблено відповідний програмний модуль "Соціум" (рис. 2).

Надалі дослідження з аналізу тенденцій розвитку соціальної напруженості у прив'язці до географічного складника планується проводити у рамках науково-дослідної роботи "Обґрунтування методологічних підходів прогнозування кризових явищ в українському суспільстві шляхом використання інструментів геопросторового та статистичного аналізу" (шифр "Аналітика"), яка буде виконуватись у 2013–2014 рр. у науково-дослідному центрі Академії внутрішніх військ МВС України.

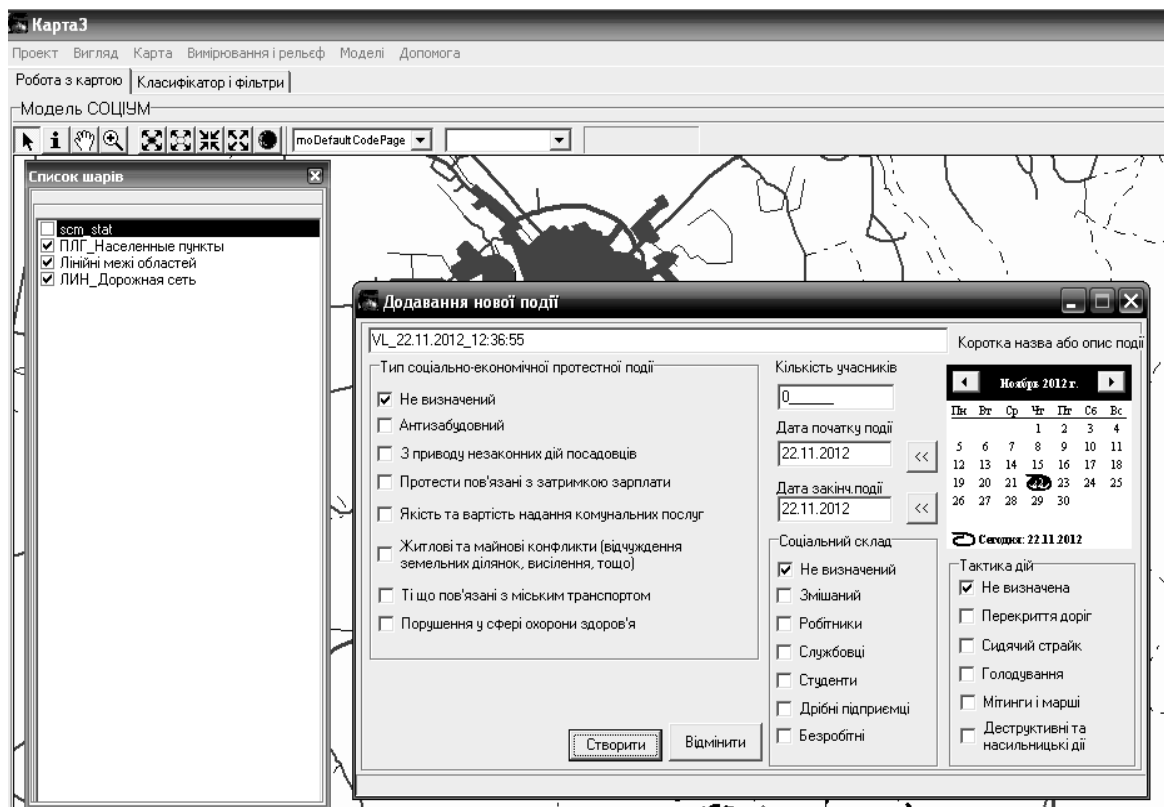

Рис. 2. Головне вікно програмного модуля "Соціум"

Висновки

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити такі висновки.

1. Із позиції державного управління найбільш оптимальним є таке визначення соціальної напруженості у сфері забезпечення національної безпеки: певний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками зниження рівня та якості життя громадян і виявляється в їхній індивідуальній та груповій поведінці і є передумовою виникнення загроз національній безпеці.

2. Сформована у статті модель зазначає соціально-економічні передумови виникнення соціальної напруженості, доводить загрозливий вплив соціальної напруженості на стан національної безпеки України.

3. Завданням органів виконавчої влади та сил охорони правопорядку є моніторинг рівня соціальної напруженості та вжиття відповідних заходів щодо її зниження з метою недопущення виникнення загроз національній безпеці соціально-економічного характеру.

4. Для аналізу статистики і тенденцій розвитку соціальної напруженості у регіонах України доцільно використовувати ІС технології. З цією метою для ІС внутрішніх військ "Інструмент" розроблено відповідний програмний модуль "Соціум".

Напрямки подальших досліджень будуть спрямовані на аналіз статистики і тенденцій розвитку соціальної напруженості з використанням ІС технологій.

Список використаних джерел

1. Слюсаревський, М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників [Текст] / М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2002. – № 5 (8). – С. 24–34.

2. Ротман, Д. Г. Особенности социологического измерения уровня социальной напряженности [Электронный ресурс] / Д. Г. Ротман, Л. В. Филинская. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>

3. Прес-конференція "Україна-2009: національні символи, соціальна напруженість, електоральні наміри" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interfax.com.ua/ukr/press-release/17280/>

4. Диагностика социальной напряженности в обществе: региональный аспект [Текст] / под ред. П. В. Акинина, С. В. Рязанцева. – Ставрополь : Сервисшкола, 2002. – 240 с.

5. Бородкин, Ф. М. Социальная напряженность и агрессия [Электронный ресурс] / Ф. М. Бородкин, Н. П. Володина // Мир России. – 1997. – № 4. – С. 107–150. – Режим

доступа : http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2007/01/28/0000300954/1997_n4_p107-150.pdf

6. Социальная напряженность: региональный опыт измерения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://chinovnik.uara.ru/modern/article.php?id=8>

7. Соціологія: короткий енциклопедичний словник [Текст] / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.

8. Сорокин, П. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокин. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1992. – 141 с.

9. Мертон, Р. К. Социальная теория и социальная структура [Текст] / Р. К. Мертон // Социологические исследования. – 1992. – № 2. – С. 118–124.

10. Шмонин, Д. А. Методологические предпосылки оценки социальной напряженности в сфере социально-трудовых отношений [Текст] // Социология. – 1999. – № 3. – С. 4–7.

11. Зайцев, А. К. Социально-трудовой конфликт – это норма [Текст] / А. К. Зайцев // Социологические исследования. – 1993. – № 8. – С. 21–23.

12. Узунов, В. В. Оцінка і діагностика соціальної напруги в державних цільових програмах [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / В. В. Узунов. – Режим доступу : <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/350980.html>

13. Чернявська, О. В. Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу) [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.07 / О. В. Чернявська. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/7143/62>

14. Узунов, В. В. Формирование системы факторов оценки социальной напряженности в регионах Украины [Текст] / В. В. Узунов // Бизнес-Информ. – 2006. – № 11. – С. 31–39.

15. Обґрунтування механізмів взаємодії та порядку сумісних дій органів державної влади, місцевого самоврядування з силами охорони правопорядку в умовах виникнення кризових ситуацій [Текст] : звіт про НДР (заключ.) / Академія ВВ МВС України ; кер. І. О. Кириченко; викон.: С. В. Белай [та ін.]. – Х., 2012. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2012 р.

Рецензент – доктор військових наук, професор І. О. Кириченко, Академія внутрішніх військ МВС України, Харків, Україна.